



*Кобан Ж.І.,
аспірантка відділу проблем кримінального
права, кримінології та судустрою
Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ВІД СЛУЖБОВИХ ЗЛОВЖИВАНЬ В ЗАКОНОДАВСТВІ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Вивчення і аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав, зокрема кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за порушення прав людини, дозволяє виявити переваги та недоліки кримінального права України, і на цій основі визначити напрями його подальшого розвитку. Важливо зазначити, що порівняльними дослідженнями кримінального права зарубіжних країн плідно займалися видатні вчені – юристи: Л.С. Білогіриць-Котляревський, О.Ф. Кістяківський, М.П. Чубинський, Л.Є. Владимиров та інші. В наш час вивченню зарубіжного досвіду кримінально-правового захисту прав людини, на наш погляд, приділяється недостатня увага. Тому основним завданням даної статті є висвітлення і узагальнення особливостей кримінально-правової відповідальності службових осіб, а також захисту прав людини в кримінальному законодавстві деяких зарубіжних країн з розвинутою демократією.

В галузі захисту прав людини від службових зловживань заслуговують на особливу увагу кримінальні кодекси Іспанії¹ і Франції², в яких кримінально-правова відповідальність за порушення прав людини побудована на основі визнання основних прав та свобод людини і громадянина як специфічного об'єкта захисту.

Так в Кримінальному кодексі Іспанії в окремій главі вміщено злочини, які вчиняються державними службовцями проти конституційних прав громадян. Норми глави V цього кодексу передбачають відповідальність службових осіб та державних службовців за злочини проти особистої свободи, зокрема, встановлюють відповідальність за безпідставне продовження строків позбавлення свободи чи інших конституційних гарантій засудженому, обвинуваченому чи просто затриманому (ст.ст. 529 -531). В розділі II кодексу передбачена відповідальність за порушення недоторканності житла, темниць поштової та телеграфної кореспонденції, якщо незаконно отримана інформація буде ще й розголошена, тоді покарання призначатиметься ближче до верхньої межі санкції (8 років позбавлення права обіймати відповідну посаду чи певний державний пост). Кримінальна відповідальність також встановлена і за порушення права на захист, права на мирні збори та встановлення попередньої цензури. Остання стаття цього розділу передбачає відповідальність службових осіб за умисне створення перешкод особі в реалізації інших громадських прав. Підвищену суспільну небезпеку, з точки зору іспанського законодавця, складають службові зловживання, які спрямовані на порушення особистої свободи, оскільки, лише за ці діяння передбачена відповідальність у випадку вчинення їх в формі грубої необережності (ст. 532).

Окрім виділення в окрему главу злочинів проти прав людини, вчинених службовими особами чи державними службовцями, в Кримінальному кодексі Іспанії передбачено, що порушення права на таємницю особистого життя, права рівності всіх перед законом вчинені службовою особою розглядаються як тяжкі форми відповідних злочинів.

¹ Уголовный кодекс Испании / Под ред. д.ю.н., профессора Н.Ф. Кузнецовой и д.ю.н., профессора Ф.М. Решетникова. – М.: Зерцало, 1998. – 218с.

² Уголовный кодекс Франции. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.



В Кримінальному кодексі Франції (ст.432-1) міститься соціальна норма щодо відповідальності представника державної влади, котрий умисно порушує закон в процесі виконання службових обов'язків. Норми кодексу, спрямовані на захист прав людини від службових зловживань, містяться в главі II – “Про посягання на державний устрій, яке вчинюється особами, які здійснюють публічні функції”. Розділ II цієї глави кодексу присвячений кримінальній відповідальності за зловживання владою, вчиненого проти приватних осіб. Важливо зазначити, що норми, які спрямовані на захист від злочинних зловживань владно поділені на чотири параграфи, а саме: „Відповідальність службових осіб за посягання на особисту свободу громадян” (ст.ст. 432-4–432-6); “Відповідальність службових осіб за дискримінацію” (ст.432-7); „Відповідальність службових осіб за посягання на недоторканність житла” (ст.432-8); „Відповідальність службових осіб за порушення таємниці листування” (ст.432-9).

Кримінальний кодекс Франції передбачає також відповідальність за посягання на особисту свободу як в формі дії (ст.432-4), так і в формі бездіяльності (ст.432-5). Окремою нормою виділено відповідальність службовця пенітенціарної установи, якщо він прийме чи затримає особу в установі без судового рішення чи акту про прийняття під варту. За вчинення посягань на особисту свободу передбачаються суворі міри покарання у вигляді тюремного ув'язнення від двох до семи років та штрафом, а за незаконне затримання особи строком понад сім днів – максимальна межа покарання становить тридцять років кримінального ув'язнення.

Така увага французького та іспанського законодавців до захисту особистої свободи дозволяє зробити висновок про те, що найчастіше зазначене вище діяння вчиняється особами, наділеними розпорядчими функціям, а не пересічними громадянами³.

В системі особливої частини Кримінального кодексу Італії норми про злочини службових осіб розташовані безпосередньо після норм про державні злочини, а відповідальність за окремі злочини, пов'язані з порушенням службовими особами прав громадян, встановлені у главах Кодексу про відповідні злочини.

Суб'єктом цих злочинних діянь є особа, котра виконує законодавчі, судові або адміністративні функції.

Італійське кримінальне законодавство передбачає відповідальність службових осіб за порушення недоторканності житла шляхом проникнення в приміщення службових осіб без згоди власника або без дотримання відповідних формальностей, передбачених законом. Відповідальність за такі злочини встановлені у вигляді позбавлення волі строком від одного до п'яти років⁴. Окремо передбачена відповідальність працівників пошти, телеграфу і телефонної служби за порушення таємниці листування, телефонних і телеграфних переговорів, якщо ця кореспонденція стала відома особам, яким вона не була адресована, карається строком позбавлення волі від шести місяців до трьох років.

При цьому необхідно зазначити, що відповідальність за ці злочини для службової особи значно суворіша, ніж для приватної особи.

У системі службових злочинів окремо встановлено покарання за злочини в формі бездіяльності. Так, кримінальній відповідальності підлягають службові особи або виконуючі обов'язки службової особи, які необґрунтовано не виконують службові дії, що із метою здійснення правосуддя, охорони суспільної безпеки, суспільного порядку або дотримання правил гігієни і санітарії повинні бути виконані негайно. Така бездіяльність карається позбавленням волі на термін від шести місяців до двох років (ч. 1 ст. 328).

³ Ответственность за должностные преступления в зарубежных странах / Под ред. Ф.М. Решетникова. – М.: Наука. – 1994. – 65 с.

⁴ Там само. – С. 56



В основу конституції США, як відомо, покладений принцип турботи про свободу в заперечувальному розумінні – захисту особистості від сили влади⁵. Виходячи з цього в кримінальному законодавстві США можна умовно виділити два види службових зловживань: кримінально карані зловживання, спровоковані владою, спрямовані на користь інтересів влади, а також зловживання, спрямовані на власну користь⁶. Так Кримінальний кодекс штату Пенсільванія передбачає два види зловживання посадою: явно незаконна дія під час виконання службових обов'язків, так званий “тиск” з боку службових осіб, і використання інформації в корисливих цілях. Поняття “тиск” охоплює будь-які активні навмисні дії, коли службова особа вимагає від іншої особи “заарештувати, затримати, обшукати, використовуючи неналежні засоби, позбавити володіння, спотворити розрахунки або вчинити інші аналогічні дії по відношенню до особистих і майнових прав, а також коли він заперечить наявність або ускладнить здійснення яких-небудь прав, привілеїв, повноважень або імунітету”. Відповідальність за ці дії настає в тих випадках, коли службова особа розуміє незаконність своїх дій.

Згідно кримінального законодавства США зловживанням є також використання для себе або для публічного органу, в якому працює службова особа, неопублікованої інформації, якою користується ця особа в силу допуску до неї, одержуючи при цьому грошову вигоду від майна, угоди або підприємства в результаті такої інформації або прямо заробляючи на основі використання такої інформації або дії.

На особливу увагу заслуговують норми про кримінально-правовий захист виборчих прав громадян, що впливають з Конституції США.

Зокрема, відповідно до § 241 гл. 18 Кодексу законів США забороняється лише таке діяння на виборах в федеральні органи, метою якого є порушення права особи на голосування, що прямо впливає з Конституції або федеральних законів. У даному випадку саме права людини і громадянина передбачені в Конституції, є об'єктом злочину. Параграф 242 зазначеного кодексу забороняє будь-якій особі, що діє від імені закону, згідно постанови, положення чи звичаю, навмисно позбавляти іншу особу будь-якого права, привілею чи імунітету, що гарантується та захищається Конституцією чи законодавством США. У зв'язку з цим доречно навести такий приклад із судової практики США. Так, відповідач – партійний чиновник, уповноважений реєструвати виборців, був обвинувачений у порушенні §§ 241 і 242 гл. 18 Кодексу законів США. За умисне знищення понад 150 заяв на реєстрацію виборців, він був засуджений до ув'язнення на 30 місяців. При цьому зловживання службовою особою своїм становищем було застосовано судом як обтяжуюча вина обставина⁷ (тоді як для звичайного громадянина термін ув'язнення був би набагато меншим).

Таким чином, кримінальне законодавство США спрямоване на боротьбу з корупцією в державних органах, оскільки обраний шляхом шахрайства службовець, цілком імовірно, продовжуватиме кримінальну лінію поведінки на службі. Щодо чиновника, якого підкупили під час виконання службових обов'язків, то він може вчиняти злочини проти виборців для того, щоб залишатися на посаді. Закріплення в кримінальному законодавстві США зазначених норм, є, на наш погляд, ефективним кроком у боротьбі з корупцією, передусім її попередження серед державних і федеральних службовців ще до обрання їх на посаду.

⁵ Бернард Г. Сіган Створення конституції для народу чи республіки, які здобули свободу. – К.: Інститут демократії ім. П. Орлика, 1993. – С. 26.

⁶ Ответственность за должностные преступления в зарубежных странах / Под ред. Ф. М. Решетникова. – М., Наука, 1994. – С. 58-60.

⁷ Крейх С. Донсанта, Ненсі С. Стюарт, Лора Інгерсолі. Федеральне переслідування порушень виборчого законодавства / За ред. Л. Інгерсолі. – К., 1996. – 229 с.



Кримінальне законодавство Німеччини, Австрії, Швейцарії, Швеції та Данії⁸ не містить згрупованих в окремі розділи злочинних порушень прав людини, вчинених службовими особами. Однак значна кількість норм передбачає кримінально-правовий захист права на темницю листування, телефонних і телеграфних переговорів; права на недоторканність житла; права на свободу; права на таємницю особистого життя. Окремі норми встановлюють відповідальність за злочини, вчинені особами при реалізації ними державних функцій.

В цілому захист прав людини перебуває в центрі уваги кримінального законодавства практично всіх європейських країн. Наприклад, в ст. 313 Кримінального кодексу Австрії передбачено підвищену кримінальну відповідальність, якщо службова особа вчинила злочинне діяння з використанням наданих їй службових повноважень. Особливістю такої відповідальності службових осіб є також і те, що за порушення таємниці листування приватна особа переслідується лише за скаргою потерпілого, тоді як чиновник що вчинив злочинне діяння з використанням наданих їй службових повноважень, переслідується громадським обвинувачем за згодою з потерпілою особою.

Суб'єктом службових злочинів в зарубіжному кримінальному законодавстві визнається державний службовець чи особа, яка обіймає виборну посаду. Такий підхід з одного боку, певним чином, полегшує кваліфікацію діянь; з другого відповідає ідеї правової держави, мета якої полягає в захисті прав та свобод людини і громадянина. Оскільки державні службовці і особи що обіймають виборні посади, наділені владно-розпорядними функціями, то саме на них покладено обов'язок представляти інтереси громадян і здійснювати захист прав особи. Вчинення службовою особою злочину свідчить не лише про підвищену суспільну небезпечність діяння, а й про невідповідність особи займаній посаді. Окрему увагу заслуговує кримінальна відповідальність службових осіб за скоєний злочин після звільнення з посади, яка передбачена в ряді європейських країн. Так, Кримінальним кодексом Швейцарії (ст. 321ter) визначено, що до службових осіб за розголошення службової темниці та порушення поштової чи телекомунікаційної таємниці можуть застосовуватись заходи кримінальної відповідальності й після припинення ними здійснення посадових чи службових функцій.

Отже, як висновок можемо констатувати, що у більшості країн Європи кримінальна відповідальність службових осіб за порушення прав людини має такі особливості:

- а) відповідальність за ці злочини службових осіб значно суворіша, ніж приватних осіб;
- б) криміналізовані порушення прав людини в формі необережності⁹;
- в) передбачена кримінальна відповідальність за службову бездіяльність;
- г) існують спеціальні процедури притягнення службових осіб до кримінальної відповідальності.

⁸ Уголовный кодекс Швейцарии/ Пер. с нем. – М.: Зерцало, 2000. – С.138; Уголовный кодекс Дании/ Редактор перевода С.С. Беляев– М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2001. – 172 с.; Уголовный кодекс Швеции/ Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.; Уголовный кодекс Голландии. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 250 с.; Уголовный кодекс Австрии/ Пер. с нем. – М.: Зерцало-М, 2001. –144с.; Уголовный кодекс ФРГ/ Пер. с нем. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, Зерцало, 2000. – 208 с.

⁹ Див., напр., ст. 532 Кримінального кодексу Іспанії (Уголовный кодекс Испании / Под ред. д.ю.н., профессора Н.Ф. Кузнецовой и д.ю.н., профессора Ф.М. Решетникова. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с., і ст. 356 Кримінального кодексу Голландії.(Уголовный кодекс Голландии. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 250 с.).



Слід також зазначити, що в загальних частинах кримінальних кодексів багатьох держав передбачений спеціальний вид кримінально-правового заходу – компенсація завданих збитків (обов'язок відшкодувати шкоду, завдану злочином)¹⁰. Застосування зазначеної міри примусу, на нашу думку, повинно бути визнано обов'язковим при притягненні службових осіб до кримінальної відповідальності за порушення прав людини, оскільки відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (1985)¹¹ визначається обов'язок держави гарантувати компенсацію чи реституцію в разі порушених прав і свобод людини і громадянина.

В цілому, досвід багатьох країн в галузі кримінально-правового захисту прав людини від службових зловживань може бути з успіхом використаний при подальшому вдосконаленні кримінального законодавства України.

*Стаття рекомендована до друку відділом
проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
(протокол № 8 від 10 червня 2003 р.).*



¹⁰ Див.,напр.,ст.39 Кримінального кодексу Польщі (Уголовный кодекс Польши/ Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А.Н. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. стаття канд. юрид. наук, проф. Э.А. Саркисовой; пер. с польского Д.А. Барилевич - СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 234 с.); ст. 568 Кримінального кодексу ФРН (Уголовный кодекс ФРГ/ Пер. с нем. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, Зерцало, 2000. – 208 с.), ст.60 Кримінального кодексу Швейцарії (Уголовный кодекс Швеции/ Научные редакторы проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляев. Перевод на русский язык С.С. Беляева – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.).

¹¹ Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам-Київ: Видавництво "Українсько-американського бюро захисту прав людини", 1996. - 341 с.